

Етнологија и
антропологија:
стање и перспективе

Зборник
Етнографског института САНУ
21

ISBN 86-7587-032-9

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
Collection of Papers, Volume 21

**ETHNOLOGY AND ANTHROPOLOGY:
CONTEMPORARY STANDINGS AND
PERSPECTIVES**

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Editor:
Ljiljana Gavrilović

Editorial board:
Gojko Subotić, Radost Ivanova, Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Elephterios Alexakis,
Peter Slavkovsky, Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović, Mladena Prelić

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of member of SASA Dimitrije Stefanović and
associate member of SASA Vojislav Stanovčić at the V session,
Department of Social Sciences SASA, Jun 14th 2005

BELGRADE 2005.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
Зборник 21

**ЕТНОЛОГИЈА И АНТРОПОЛОГИЈА:
СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ**

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уредник:

Љиљана Гавриловић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Наталија Пушкарева, Елена Узенева,
Елефтериос Алексакис, Петер Славковски, Софија Милорадовић, Бојан Жикић,
Јелена Чворовић, Младена Прелић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на V седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 14. јуна 2005. године на основу реферата
академика Димитрија Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2005.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-636-804
eisanu@sanu.ac.yu

Рецензент:
академик Димитрије Стефановић
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
www.chigoja.co.yu
chigoja@eunet.yu

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије

Део радова у овом Зборнику резултат је рада на пројектима: Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција (бр. 2157), Савремена сеоска култура – путеви трансформација (бр. 1868) и Проблеми културног идентитета становништва савремене Србије (бр. 1644), које је у целини финансирало МНЗЖС РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(082)
316.7(082)
39(497)(082)
316.7(497.11)(082)

Етнологија и антропологија: стање и перспективе / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић ; уредник Љиљана Гавриловић. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2005 (Београд, Чигоја штампа). - 287 стр. ; 24 см. - (Зборник / Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, ISSN 0351-1499 ; 21)

На спор. насл. стр.: *Ethnology and Anthropology: contemporary standigns and perspectives.* - Према подацима у тексту, зборник садржи радове са истоименог међународног научног скупа, одржаног у Београду децембра 2004. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз сваки рад. - *Summaries.*

ISBN 86-7587-032-9

1. Радојичић Драгана

а) Етнологија - Зборници б) Антропологија - Зборници

COBISS.SR-ID 123762444

Садржај

Summary

Уводна реч	5
<i>Драгана Радојичић</i> , Етнологија и антропологија: стање и перспективе	7
<i>Иван Ковачевић</i> , Из етнологије у антропологију (Српска етнологија у последње три деценије 1975-2005.)	11
<i>Ivan Kovačević</i> , Ethnology en Route for Anthropology Serbian Ethnology During the Past Three Decades 1975-2005	19
<i>Радост Иванова</i> , Бугарска етнологија – стање и перспективе	21
<i>Radost Ivanova</i> , Bulgarian Ethnology – Conditions and Perspectives	27
<i>Инес Прика</i> , Аутори, заступници, пресудитељи – Хрватска етнологија у паралелизмима постсоцијалистичког контекста	29
<i>Ines Prica</i> , Authors, Representatives, Adjudicators: Croatian Ethnology in Post-Socialist Context	44
<i>Лидија Вујачић</i> , Етнологија и антропологија у Црној Гори – институционални и професионални оквири	45
<i>Lidija Vujačić</i> , Ethnology and Anthropology in Montenegro – Institutional and Professional Framework	53
<i>Гордана Благојевић</i> , О лаографији и антропологији у Грчкој	55
<i>Gordana Blagojević</i> , Laography and Anthropology in Greece	65
<i>Загорка Голубовић</i> , Интердисциплинарни приступ и однос антропологије и етнологије	67
<i>Zagorka Golubović</i> , Interdisciplinary Approach: the Relationship Between Anthropology and Ethnology	75
<i>Александар Бошковић</i> , Антропологија и сродне науке – методологије и перспективе	77
<i>Aleksandar Bošković</i> , Anthropology and Related Sciences – Methodologies and Perspectives	85
<i>Александар Палавестра</i> , Добросуседско немешање – Српска археологија и етнологија	87
<i>Aleksandar Palavestra</i> , Good-Neighbourly Uninvolvement. Serbian Archaeology and Ethnology	95
<i>Јелена Чворовић</i> , Примена еволуционе теорије у антропологији	97

<i>Jelena Čvorović, Evolutionary Theory in Anthropology</i>	107
<i>Ђуро Шушњић, Антропологија религије и социологија религије</i>	109
<i>Djuro Šusnjić, Anthropology of Religion and Sociology of Religion</i>	114
<i>Драгана Радојичић, Архивски извори у реконструкцији живота</i>	115
<i>Dragana Radojičić, Archives Sources: a Tool Meant for Time Reconstruction</i> ..	121
<i>Зорица Ивановић, Терен антропологије и теренско истраживање пре и после критике репрезентације</i>	123
<i>Zorica Ivanović, The Field of Anthropology and Fieldwork Before and After the Critiques of Representation</i>	141
<i>Љиљана Гавриловић, Прелудијум за антропологију медија</i>	143
<i>Ljiljana Gavrilović, Prelude for Anthropology of Media</i>	150
<i>Ивица Тодоровић, Приоритети савремене етнолошко-антрополошке науке у Србији</i>	151
<i>Ivica Todorović, Priorities of Contemporary Ethnology/Anthropology in Serbia</i>	162
<i>Александра Павићевић, Идентитет етнологије и (не)оствареност антропологије</i>	163
<i>Aleksandra Pavićević, Identity of Ethnology and Unfeasibility of Anthropology</i>	172
<i>Илдико Ердеи, „Очи зелене као долари“ – Антропологија потрошње у Србији у транзицији</i>	173
<i>Ildiko Erdei, "Eyes Green Like Dollars" – Anthropology of Consumption in Serbia During the Transition Period</i>	186
<i>Мирослава Лукић Крстановић, Читање популарне културе: Музичке сцене у идеолошком промету</i>	187
<i>Miroslava Lukić Krstanović, Readings in Popular Culture – Musical Scenes in Ideological Turnover</i>	197
<i>Младена Прелић, Неки проблеми проучавања етничитета/етничког идентитета у културној антропологији</i>	199
<i>Mladena Prelić, A Few Problems Concerning Studies on Ethnicity/Ethnic Identity in Cultural Anthropology</i>	207
<i>Мирјана Павловић, Глобализација и регионални културни идентитет</i>	209
<i>Mirjana Pavlović, Globalization and Regional Cultural Identity</i>	217
<i>Мирослава Малешевић, Традиција у транзицији: У потрази за „још старијим и лепшим“ идентитетом</i>	219
<i>Miroslava Malešević, Tradition in Transition: In a Search for New, "More Ancient and More Beautiful" Identity</i>	234

<i>Биљана Сикимић</i> , Изазов теренског рада – Етнолингвистика или антрополошка лингвистика?	235
<i>Biljana Sikimić</i> , Fieldwork Challenges – Ethno-Linguistics or Linguistic Anthropology?	244
<i>Драгана Антонијевић</i> , Антропологија фолклора – перспективе истраживања	245
<i>Dragana Antonijević</i> , Anthropology of Folklore – Perspectives	251
<i>Владимир Рубић</i> , Основе наставе из предмета Примењена етнологија: перспективе развоја	253
<i>Vladimir Ribić</i> , Development Perspectives of Applied Ethnology: the Course Basics	261
<i>Весна Марјановић</i> , Улога етнографских музеја и збирки у XXI веку – време прошло, време садашње, време будуће	263
<i>Vesna Marjanović</i> , Role of Ethnographic Museums and Collections in the 21 st Century	272
<i>Александар Крел</i> , Од етнографског ка антрополошком приступу проучавању дечјих игара у Србији	273
<i>Aleksandar Krel</i> , From Ethnographic to Anthropological Research of Children’s Games in Serbia	279
Коментари и дискусија	
<i>Драгана Антонијевић</i>	281
<i>Живка Ромелић и Љиљана Тојага-Васић</i>	283
<i>Марко Стојановић</i>	285

Александра Павићевић

Етнографски институт САНУ
Београд

ИДЕНТИТЕТ ЕТНОЛОГИЈЕ И (НЕ)ОСТВАРЕНОСТ АНТРОПОЛОГИЈЕ

Промена етнолошких тема током последње две деценије двадесетог века, као и промена фокуса истраживања, сведочи о општим процесима трансформације друштва. „Глобализација“ у ужем смислу чини антрополошки приступ све актуелнијим, с тим што није постигнут консензус око дефиниције антропологије у оквиру друштвених наука. Решења овог проблема варирају од методолошког одређења антропологије као мултидисциплинарног приступа друштвеним феноменима до прихватања антропологије као својеврсне философије друштва.

Економски детерминизам у тумачењу друштвених појава, који је као врста научне догме карактерисао научне радове у периоду социјализма, наставља да опстаје и у време постсоцијалистичке транзиције. Иако током потоњег периода тежња за успостављањем континуитета са тековинама националне историје, као и критика социјалистичког друштвеног концепта, представља основу и политичких памфлета и научног мњења садржај функционалистичких оквира посматрања појава остаје непромењен. Једнодимензионално посматрање и тумачење појава иницирало је питање о томе да ли је антропологија уопште остварена. Ово ће бити приказано на примеру анализе концепта институције савременог родитељства.

Морам да на самом почетку нагласим да овај рад није резултат дужег и подробнијег бављења теоријом науке ни питањима научне методологије, већ је израз личних запажања до којих сам дошла вршећи истраживања у примарној области мога

Кључне речи:

етнологија,
антропологија, предмет,
метод, идентитет.

научног интересовања, које је до сада претежно било усмерено на проучавање полног морала, брака и породице. Желим, дакле, да овде изразим нека своја размишљања и недоумице у вези са идентитетом савремене етнолошке науке, њеним односом са другим научним дисциплинама, као и у вези са недостацима – у оквиру хуманистичких наука – преовлађујућег приступа тумачењу одређених феномена.

Основно запажање на задату тему тиче се све евидентније кризе идентитета хуманистичких наука које, следећи тренд времена чија је битна одлика унификација културних вредности, те брисање локалних специфичности, као да „узмичу“ пред све популарнијом „антропологијом“. Ова криза је оличена понајвише у предметној, али и у методолошкој дезоријентацији појединих дисциплина, те нижем вредновању њихових фундаменталних истраживања, и то не због тога што би она по дефиницији требало да претходе антропологији, него зато што их, као такве, одликује нижи степен општости, универзалности и применљивости. У оквиру етнологије ово доводи до запостављања теренских истраживања уопште, а посебно истраживања руралних предела, затим до занемаривања дескрипције, пренебрегавања историјског и различитих аспеката локалног друштвеног контекста. Овакво стање је свакако одраз свеprisутног процеса културне хомогенизације или, популарније речено, глобализације, али и давања предности, у оквиру научног дискурса, општем и глобалном у односу на појединачно и индивидуално што је управо супротно основним постулатима антропологије.¹ Овај проблем постаје посебно комплексан, када се има у виду чињеница да у научном мњењу не постоји консензус у вези са ближим дефинисањем и одређењем садржаја антропологије и њеног односа са другим дисциплинама.

Веома оперативан пример ове недоречености представља већ дуже времена оспоравано, ексклузивно „право“ које је присвојила етнологија, да као синоним за свој назив користи појам „антропологија“.² Ово право оправдавано је вишеструко, најпре примерима употребе ових термина у неким западноевропским и америчким научним круговима и институцијама, затим Леви-Стросовим виђењем фаза (етнолошког) истраживачког рада и, најзад, предметном блискошћу етнологије и антропологије.³ Овде бих се задржала само на последња два објашњења, јер анализа садржаја британске „социјалне антропологије“ и америчке „културне антропологије“ захтева много више

¹ Zagorka Pešić-Golubović, *Antropologija kao društvena nauka*, Institut društvenih nauka, Beograd 1967.

² Никола Ф. Павковић, *Антропологија/етнологија – наука о „другима“*, Гласник Етнографског института САНУ XLI, Београд 1992, 205-211; Загорка Голубовић, *Осврт, Антропологија и етнологија – једна или две научне дисциплине?* Гласник Етнографског института САНУ XLIII, Београд 1994, 225-228; Никола Ф. Павковић, *Поводом осврта „Антропологија и етнологија – једна или две научне дисциплине?“*, Гласник Етнографског института САНУ XLIV, Београд 1995, 326-330.

³ Никола Павковић, *Антропологија/етнологија – наука о „другима“*, 205, 206; Иван Ковачевић, *Историја српске етнологије II*, Београд 2001, 7.

простора него што га имамо, као и темељније познавање литературе из ових области.

Мислим да није потребно посебно наглашавати да се примарна одређења хуманистичких наука (овде мислим на етнологију, социологију, археологију, психологију и антропологију), по којима су се нпр. етнологија и антропологија бавиле проучавањем примитивних заједница и традиционалних облика друштвености, а социологија – проучавањем савременог, урбаног друштва, већ одавно не могу сматрати релевантним карактеристикама њиховог актуелног идентитета. Исто је тако давно постало јасно да се као *differentia specifica* појединачних дисциплина не може узимати предмет њиховог истраживања, што је у вези са чињеницом све већег преплитања сфера њиховог интересовања, као и са чињеницом да феномени друштва, културе и „људскости“ представљају њихов заједнички именоватељ.⁴ Дакле, уколико би се узела у обзир уска дефиниција назива антропологије, која – као што је већ речено чини један од основа поменуте етнолошке праксе, свака од дисциплина чији се предмет препознаје у том „заједничком именоватељу“ има подједнаке разлоге да се назове антрополошком. Чини ми се да у овом светлу треба размотрити и Леви-Стросову фрагментацију истраживачког процеса. Познато је да је у потоњој антропологија виђена као највиши ступањ једног истраживања, чији је циљ уопштавање резултата претходних фаза, те формулисање научних теорија. С обзиром на већ речено, морамо бити свесни и чињенице да, као таква, она не припада искључиво етнологији, јер, аналогно сугерисаном низу *етнографија-етнологија-антропологија*, можемо да уведемо и низ *социографија-социологија-антропологија, археографија, археологија-антропологија* итд.

Што се тиче метода, он представља тачку посебног преклапања етнологије и антропологије. Иако З. Голубовић у „преписци“ са Н. Павковићем методолошке карактеристике антропологије наводи управо као специфичност која је од етнологије разликује, истина је да се оне налазе управо у сржи етнолошке науке.⁵ *Field studies, life histories, case study* и *cross cultural study* представљају завештање које антрополошка наука дугује етнологији. О овим методолошким „позајмицама“, као и о све евидентнијем методолошком преплитању хуманистичких наука, сведочи и детаљ из једне социолошке студије, објављене 1989. године.⁶ У њој аутор, Ж. Папић, истиче као ново откриће социологије методолошку формулу „приватно јесте јавно“, која би требало да олакша сагледавање и тумачење проблема „женског питања“.⁷ Да ли тенденциозно или случајно, Ж. Папић је изгледа пренебрегла чињеницу да управо етнологија настоји да друштвене, дакле „јавне“ феномене тумачи на основу проучавања индивидуалног и приватног.⁸ Дакле, очигледно је да, покушавајући да ове научне дисциплине разликујемо на основу предмета или пак

⁴ Zagorka Pešić-Golubović, *Antropologija kao društvena nauka*, 12, 19.

⁵ Загорка Голубовић, *Антропологија и етнологија – једна или две научне дисциплине?*, 228.

⁶ Žarana Papić, *Sociologija i feminizam*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1989.

⁷ Исто, 76.

⁸ Никола Ф. Павковић, *Антропологија/етнологија – наука о „другима“*, 208.

метода, ипак остајемо на нивоу непостојеће конвенције о њиховим називима и терминологији. Предмет и метод јесу битне одлике њиховог идентитета, али не и њихове различитости. Остаје нам, дакле, још само приступ, који је и у студији З. Голубовић, у коме су формулисани постулати савремене антрополошке науке, истакнут као једини солидан основ разликовања поменутих научних дисциплина.⁹ На наведеном месту је истакнуто да антропологија тежи интеграцији друштвених наука, али и више од тога – она настоји да из постојећих икустава различитих наука сагледа тоталитет човека и његовог односа са друштвом и културом.¹⁰ Као таква, она представља „науку о целомитом човеку“¹¹, коју „одликује специфичан приступ и јединствени циљ: она проучава друштвене и културне појаве као свет који је човек створио и у коме остварује или не успева да оствари своју човечност. Због тога она прикупља такву аргументацију помоћу које ће моћи да објасни суштину човековог живљења, проучавајући различите форме, различита друштва и културе кроз које се он остваривао као људско биће“.¹²

Овакав „тотални“ приступ свакако чини солидну основу идентитета једне самосталне научне дисциплине, што савремена антропологија претендује да буде. Ипак, чини се да, без обзира на овакву темељну концепцију, она не одступа суштински од спорног Леви-Сторосог низа, уз поновљену опаску да је као таква остварива у свакој од поменутих наука. Остварење „тоталног“ или антрополошког приступа (или антропологије као тоталног приступа) зависи, наравно, на првом месту, од циља и концепата од којих креће појединачни истраживач, али и од његове способности да, не занемарујући фундаментални инструментариј своје дисциплине, као ни мултидисциплинарни приступ, види целину појаве коју проучава и факторе људскости у њој. Међутим, и у једном и другом случају је проблем у томе што таква антропологија углавном није остварена. Она је сведена на неоспорно плодан мултидисциплинарни приступ и њу свакако одликује далеко већи степен теоретичности него појединачне дисциплине, али мислим да с правом могу да констатујем да савремена антрополошка терорија (мислим на период од шездесетих година до данас) већ деценијама доследно остаје у равни једнодимензионалног посматрања и тумачења појава.

Проучавање човека и његових творевина и институција искључиво у контексту хоризонталног историјског протока времена не доводи до спознаје целине људске природе. Позитивистичка догма, која је већ дуго, као неупитна научна истина, „проткана“ кроз достигнућа хуманистичких наука, чини вертикалу људског постојања недоступном научном посматрању. Мислим да есхатолошка димензија времена, те људска тежња за апсолутом и за вечношћу, тежња да се савлада данас једина преостала тајна – тајна смрти – има далеко

⁹ Zagorka Pešić-Golubović, *Antropologija kao društvena nauka*.

¹⁰ Исто, 13.

¹¹ Исто, 17.

¹² Исто, 19.

доминантнији утицај на формирање садржаја институција друштва и културе него материјална основа њиховог постојања.

Друштвена теорија која је настајала у периоду социјалистичке изградње, а наставила да постоји не само током периода „изграђеног“ социјализма него и после њега, умногоме се заснивала на критици традиционалног друштвеног концепта, чији су сегменти тумачени искључиво њиховом друштвено-економском функцијом. Овакво детерминисање појава требало је да послужи као солидно оправдање изградње „новог“ човека и друштва, „ослобођених“ традиционалних система вредности, који су били виђени искључиво као функција друштвене заједнице. У овом смислу је прокламовано и начело слободног родитељства, које се може сматрати једним од централних подухвата социјалистичке политике у односу на породицу и у вези са којим ћемо овде изнети нека размишљања.

Процес постепеног повећавања људских слобода у домену планирања породице, који је практично отпочео после Другог светског рата, био је крунисан Уставом СФРЈ из 1974. године. Овим највишим законодавним документом прокламовано је начело слободног родитељства, односно слободе планирања породице која је била ограничена само гестационом старошћу од максимално 12 недеља, мада ни ово ограничење није имало апсолутну важност.¹³ Начело слободног родитељства подразумевало је:

- 1) право на слободу љубави,
- 2) право на контрацепцију (и стерилизацију),
- 3) право на зачеће,
- 4) право на прекид трудноће и
- 5) право на рађање детета,¹⁴

а носиоцима овог права сматрани су човек и жена у браку или ван њега. Занимљиво је споменути да је, према законима који су издавани до почетка либерализације абортуса, он био дозвољен само ради заштите здравља, док је новим законом абортус практично ускраћиван само ради заштите здравља. Овај принцип је садржан у основној одредници права слободног родитељства у поменутом уставу, где се каже да је „право човека да слободно одлучује о рађању деце“, те да се ово право може ускратити само ради заштите здравља.¹⁵

У оквиру друштвене теорије може се по питању планирања породице наићи на барем два становишта о суштини овог програма. С једне стране, оно се карактерише као демократско право појединца, без обзира на његово брачно стање, при чему се као неповредив принцип истиче немешање друштва и државе у ово интимно питање људског живота. У складу с тим, како се на једном месту

¹³ Miroslav Lalović, *Kontrola rađanja putem abortusa*, Stanovništvo 3-4 za 1976, 1-4 za 1977, Beograd 1977, 211-238, 216; Mira Alinčić, *O planiranju porodice u SFRJ sa pravnog aspekta*, Stanovništvo 3-4 za 1976, 1-4 za 1977, Beograd 1977, 157-174, 157.

¹⁴ Олга Цвејић-Јањић, *Правни аспекти екстракорпоралне фертилизације*, Анали Правног факултета у Београду 5, Београд 1986, 480-488, 480.

¹⁵ Miroslav Lalović, н. д, 212.

наводи, политика би требало да стимулише „нормално рађање ослобођено од ограничења која му у савременом друштву намећу економски, социјални и психиолошки чиниоци и без притиска хедонизма и његове новије варијанте конзумеризма. Рађање треба да има позитивне ефекте не само на обнављање становништва, него и на унутарпородичне односе и на личност.“¹⁶ На истом месту је истакнуто и то да „никаква политика не може дати право држави да се меша у најинтимније проблеме људи као што су они у вези са рађањем“.¹⁷ Ако се, међутим, има у виду садржај већине тумачења овог проблема, постаје јасно да је планирање породице, у ствари, пропагирано као програм са јасним циљем, који је много реалније било дефинисати као смањење рађања него као „слободно одлучивање“ о њему.¹⁸ Тако у научној литератури наилазимо на веома јасне ставове: да „реализација уставног права о слободном одлучивању и рађању, значи пут ка ниском рађању“,¹⁹ да је „наталитет који ће обезбеђивати просту репродукцију основни циљ популационе политике“,²⁰ да светска демографска јавност планирање породице види као једини начин превазилажења кризе изазване брзим порастом становништва после Другог светског рата,²¹ да ослобађање већег броја деце омогућава жени и мужу веће стваралачке слободе и подстиче друштвену еманципацију жена,²² те да је „планирање породице усмерено ка превазилажењу стихијског карактера репродукције чиме се ова функција породице ставља под посредну контролу друштвене заједнице.“²³ Поред оваквих тумачења, неретко се наилази и на критику институција традиционалне културе које „делују у правцу успоравања пада наталитета“, па се у том смислу сугерише деловање које би довело до промене „философије живљења у складу са савременим нормама.“²⁴ Савремена норма била је, дакле, просто обнављање становништва, за које се сматрало да је „примерено материјалним могућностима и духовним потребама“ савременог човека.²⁵

¹⁶ Милош Мацура, *Претпоставке, начела и циљеви*, Зборник радова „Проблем политике обнављања становништва у Србији“, Демографски зборник САНУ књ. 1, Београд 1989, 229-251, 236.

¹⁷ Исто, 242.

¹⁸ Jagoda Klauzer, *Jedan aspekt ocenjivanja potrebe za populacionom politikom u Jugoslaviji*, Stanovništvo 1-2 za 1968, Beograd 1969, 5-35, 29, 30.

¹⁹ Јанез Малачич, *Смиривање прекомерног рађања – резултат развоја и/или индуциране транзиције*, Демографски зборник САНУ књ. 1, Београд 1989, 297-312, 308.

²⁰ Живота Ђорђевић, Гордана Матковић, *Резиме дискусије о проблемима политике обнављања становништва у Србији*, Демографски зборник САНУ књ. 1, Београд 1989, 375-390, 383.

²¹ Gordana Todorović, *Stavovi stanovništva o veličini porodice i abortusima planiranja*, Stanovništvo 3-4 za 1976, i 1-4 za 1977, Beograd 1977, 175-190, 175.

²² Марко Младеновић, *Преображај породице у Југославији*, Анали Правног факултета у Београду 5-6, Београд 1969, 551-574, 561.

²³ Anđelka Milić, *Preobražaj srodničkog sastava porodice i položaj članova*, у: Anđelka Milić, Eva Berković, Ruža Petrović, *Brak, porodica i domaćinstvo*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1981, 135-168, 160.

²⁴ Живота Ђорђевић, Гордана Матковић, н. д, 385.

²⁵ Исто, 383.

Рестрикција породичног наталитета сматрана је изразом већих духовних слобода и свести о обавези свесне репродукције и њених консеквенци.²⁶

Већ на први поглед постаје јасно да су овакви ставови били безмало у супротности са реалном ситуацијом пораста животног стандарда (и материјалних могућности) који је и био један од прокламованих циљева модернизацијских процеса. Исто тако, ни рапидно повећање броја намерних побачаја, који никако нису могли бити сведочанство „освешћености“ савремене репродукције. У савременом и, у намери, „демократском“ југословенском друштву рађање троје, четворо и више деце никако није било равноправна животна опција, а оправданост наведених визија доведена је у питање и чињеницом да се друштво већ половином осамдесетих суочило са све интензивнијим процесом депопулације. Нереалним су се показала и предвиђања хармонизације породичних односа и разотуђења личности, за које се очекивало да буду резултат бољих услова живота – омогућених путем планирања, односно смањења броја чланова породице.²⁷

Политика планирања породице и идеја слободног родитељства биле су уобличене у покрет слободног родитељства, који се код нас почео развијати између два светска рата. Носиоци првих организованих активности у оквиру овог покрета, педесетих година двадесетог века, биле су женске организације за које је изградња родитељства на модерним основама била саставни део друштвене еманципације човека и његовог ослобађања од свих видова експлоатације, укључујући ту и ону која се одвијала унутар интимне животне сфере.²⁸ У оквиру потоње, човека је требало ослободити свих врста принуде које су до тада управљале његовим животом, што се у случају родитељства односило на „принуду“ (неограниченог) рађања, *љубави* (мој курзив), као и традиционалне форме (брака) за коју је родитељство најчешће било везано.²⁹ Модерни концепт родитељства заснивао се, као и већина догми модерног друштва, на критици традиционалних образаца. Планирана „транзиција родитељства“ – од традиционалног ка модерном – требало је да омогући његову „рехабилитацију“, засновану на принципима индивидуализације и побољшања квалитета живота.³⁰ Родитељство је у традиционалном контексту виђено као „улога“, „конформизам“ и „тегобна жртва“, а у модерном – као „емоција“, „лични избор“ и „извор

²⁶ Vojislav Đurić, *Neki uzroci „atomiziranja“ porodica poljoprivrednika*, Sociologija sela 19-20, Zagreb 1967, 52-64, 59.

²⁷ Мирјана Рашевић, *Ка разумевању абортуса у Србију*, Београд 1993, 24; Nevenka Petrić, *Društveno-politički aspekt planiranja porodice u Jugoslaviji*, Stanovništvo 3-4 за 1976 и 1-4 за 1977, Beograd 1977, 147-157, 152, 155.

²⁸ Исто, 147.

²⁹ Marina Blagojević, *Roditeljstvo i fertilitet*, Srbija devedesetih, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1997, 12; Anđelka Milić, *Teorijski i empirijski okvir za istraživanje preobražaja porodice u jugoslovenskog društvu*, Domaćinstvo, porodica i brak u Jugoslaviji, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1981, 3-76, 9.

³⁰ Marina Blagojević, нд, 12, 48.

задовољства.³¹ Мост између ових „крајности“ требало је да буде процес индивидуализације, односно, процес у коме, по дефиницији, „различитост индивидуа одређује њихово (не)родитељско понашање.³²

Испоставило се, међутим, да избор (не)родитељског понашања у савременом југословенском друштву није показао знатне индивидуалне различитости. Стога се мора признати да овакво оштро супротстављање елемената, који се и у традиционалној и у савременој реалности родитељства преплићу творећи његову битну карактеристику, те затварање очију пред чињеницом да је управо у модерном друштву дошло до радикалне унификације ставова о (не)рађању, ствара сумњу у објективност социјалистичке друштвене теорије (или наведених аутора). Једноставније речено, поново се долази до већ поменуте констатације да је модерни концепт родитељства подразумевао ниске репродуктивне норме, те да није узимано у обзир да „лични избор“ појединца може бити и неограничено рађање.

Индивидуализација родитељства је, осим *свесне и планиране репродукције*, односно, *отворености ка неродитељству*, подразумевала и разбијање табуа о идеалном добу за рађање, промену става о улози деце и односу према њима, као и начелно одвајање родитељства од брака, што је значило подршку ванбрачном рађању, али и „алтернативним облицима родитељства“.³³ Традиционалистички ставови, по којима се брак склапа због деце која дају смисао животу, истакнути су као примери потпуног одсуства индивидуације. Томе је супротстављен став о детету као извору задовољства, који је, по мишљењу наведеног аутора, био ексклузивна одлика модерне родитељске оријентације.

Расправе о односу и одликама традиционалног, односно, савременог родитељства често су се задржавале и на појму *жртве*, који се, могло се закључити из већ наведених дихотомија, показао као једна од битнијих тачака разликовања ових модела. Тако се на једном месту, на основу емпиријске грађе, тврди да постоје три типа родитељства: екстремно жртвујући – карактеристичан за традиционалну вредносну оријентацију, умерено жртвујући – који одликује хетерогену вредносну оријентацију и модерно родитељство – фокусирано на дете као извор задовољства и индивидуалног раста.³⁴

Оно што се у овој подели мора приметити јесте чињеница да се у њој практично међусобно искључују жртвовање и задовољство. Испада, наиме, да у првом и другом моделу нема задовољства, а са у трећем нема жртвовања. Међутим, чини се да реалност никако није тако оштро подвојена. Свако родитељство подразумева постојање и жртве и задовољства. Квалитет односа родитеља и детета може бити рефлексивна разлика ова два параметра, али и

³¹ Исто, 48.

³² Исто, 12, 67.

³³ Исто, 12, 46, 87.

³⁴ Исто, 159.

рефлексија доживљаја жртве (као и задовољства) – која представља несумњиво највећу разлику између ове три орјентације.

Мислим да се с правом може рећи да се највећи недостатак научног разматрања родитељства и осталих проблема у вези с њим налази у доследном, скоро догматском социологизму. Из њега произилази и *leit*е мотив изложених тумачења, а то је да је жеља за рађањем нешто што је подвргнуто друштвеној норми о пожељности, која је умногоме заснована на економским потребама друштва. Не негирајући у потпуности истинитост оваквог запажања, мора се ипак приметити да је оно због једностраности горњих тумачења добило карактер полуистине. Наиме, није ни теоријски узета у обзир могућност да (неограничено) рађање буде плод личне, слободне, економски недетерминисане жеље, а родитељство – не само добровољна жртва, већ и жртва која представља извор задовољства. Епитет *слободне* добила је само жеља за нерађањем или за рађањем оноликог броја деце (читај: максимално двоје) који ће родитељску жртву свести на неопходни минимум. Поред тога, просто се намеће опаска да условљеност друштвеним нормама о пожељности или било којим другим није ексклузивна одлика само традиционалног друштвеног концепта. Овакве норме, што је уосталом већ поменуто, постоје и у модерном друштву. Но, за контекст ове расправе можда најбитније запажање тиче се чињенице да се у наведеним радовима, као и у широј литератури са којом сам упозната, религијски фактори репродукције не помињу уопште или се помињу само узгред, као једна од одлика репродукције у традиционалном друштву. Генерално неупуштање у владајуће религијске догме њихово непознавање и, свођење на обичајност, те материјалистичко тумачење појава, резултирало је поменутом једнодимензионалношћу у тумачењу друштвених феномена. Међутим, желим овде да изнесем тезу да је управо вертикална димензија људског постојања, оличена у специфичној духовности и неупитној (лаичкој) вери, имала доминантну улогу у формирању садржаја институција друштва и културе, док је, опет, специфична друштвено-економска организација – као карактеристика хоризонталне, историјске равни – постојала упоредо (налик на координатни систем), представљајући само материјални оквир људске егзистенције.

Елементи друштвене теорије, који су овде изнети, углавном се налазе у студијама из области социологије и социјалне антропологије. Као такви, они су имплицитно уграђени и у савремену етнологију, те се често, као подразумевани налазе између редова етнолошких радова.

Ова констатација нас враћа на полемику изнету у првом делу рада и на питање о остварености антропологије, било као самосталне научне дисциплине, било као приступа, односно финалне фазе појединачних научних истраживања. Имајући у виду све што је до сада речено, морамо бити свесни да ће сваки научни приступ, ма како га ми назвали, остати недостатан без увида у вертикалу људског постојања. Мислим да би овај увид могла да омогући теолошка антропологија,³⁵ као врста подсећања на чињеницу да је наука настала као

³⁵ Теолошка антропологија се као предмет налази у наставном програму Теолошког факултета Српске православне цркве. Садржај овог предмета чини упознавање са православном

потреба за одговором на темељна питања људске егзистенције и да само онај научни концепт и онај појединачни истраживач који у својим парцијалним истраживањима бива овим руковођен „има право“ да понесе епитет антрополошког, односно да се назове антропологом.

Aleksandra Pavićević

Identity of Ethnology and Unfeasibility of Anthropology

Key words: ethnology, anthropology, subject, method, identity.

The main argument of this paper is that there is an identity crisis in all Liberal Arts and Sciences: unification of cultural values and fading of locally specific features contribute to the general retreat in front of the more popular “anthropology”. The crisis is evident in subject-and methodological disorientation of certain disciplines that are valued less; these disciplines usually lack generality, universality and applied perspectives. Within ethnology, this leads to disregard of fieldwork in general (especially of rural areas), overlook of description, historical and various local social contexts. This particular condition is a reflection of globalization and the scientific movement that gives advantage to general instead of particular and individual – which is in opposition with the basic postulates of anthropology. This problem becomes especially difficult since the scientific community has no agreement on anthropology’s designation and relations to other sciences. A total approach should be, according to some definitions, *diferentia specifica* of anthropology, and this makes a solid basis for identity of every independent scientific discipline, including anthropology. However, the fulfillment of the total anthropological approach depends on the aim and concept of the particular researcher, and his ability to grasp the entire observed phenomenon. Unfortunately, this kind of anthropology was not materialized: it was reduced to multidisciplinary approach that gave some results, but which has stayed within one-dimensional interpretation.

философијом и, уопште, са философским разматрањима човека, културе, друштва и људскости, утканим у православну догму. С обзиром на то да се и православна мисао развијала упоредо са развојем хришћанске цивилизације, мислим да би научна дисциплина и појединци који претендују на звање антрополога морали у свој научни дискурс да уврсте и ова знања. Овим, свакако, не би требало да буду искључени и слични садржаји религијских система, историјски и географски блиских изучаваној култури.